

Kuinka ymmärtää ymmärtäviä tieteitä?

Panu Raatikainen,

Ihmistieteet ja filosofia.

Gaudeamus, Helsinki 2004.

176 s.

Panu Raatikaisen kirja Ihmistieteiden filosofia onnistuu hyvin olemaan alkeistason tieteenfilosofian oppikirja. Ei ole yhtä selvää onnistuuko se olemaan mielenkiintoinen puheenvuoro ihmistieteiden parissa nousevista filosofisista kysymyksistä. Kirjan voisi ajatella toimivan hyvin operuksen tukena yhteiskuntatieteiden opintojen alkuvaiheessa, ensimmäisen metodologian tai tieteenfilosofiaan pureutuvan kurssin yhteydessä. Sujuvasti ja selkeästi kirjoitettuna se on myös suositeltavaa luettavaa kaikille, jotka eivät ole varsinaisesti tekemisissä tieteenharjoittamisen kanssa, mutta seuraavat keskusteluja ihmisestä toisaalta yhteiskunnallisena, toisaalta luonnollisena olentona, ja yrittävät muodostaa omaa näkemystä näiden keskustelujen esiin nostamista asioista. Yleisluonteisuutensa vuoksi Raatikaisen teos ei kuitenkaan vie vielä kynnystä pidemmälle, kun lukija ehkä haluaisi päästä ainakin porstuaan.

Humanististen ja yhteiskunnallisten alojen liepeillä käydyt debatit käyvät usein poleemisiksi, jopa katkeriksi mittelöiksi, ja niitä luonnehtii toisten ohi puhuminen. Tämä ei ehkä ole yllättävää, koskevathan ne usein tieteenfilosofisten abstraktioiden sijasta oma-kuvaamme ajattelevina, tuntevina ja toimivina olentoina. Ihmistä tutkitessa on vaikea välttää astumasta uskonnollisille, poliittisille tai tiedepoliittisille varpaille. Niinpä esimerkiksi Steven Pinker nostatti mahdollottoman kohun vuonna 2002 julkaistulla kirjallaan *The Blank Slate*. Tämä bestseller väitti suunnilleen kaiken tähänastisen yhteiskuntatieteen perustuvan ajatukselle ihmisestä ”tyhjänä tauluna”, johon ympäristö piirtää mitä piirtää.

Pinkerin mukaan tämä ajatus on väärin, ja luonnontieteitä lähempänä oleva tutkimus on nyt löytänyt ei-triviaalin ihmisluonnon. Näiden väitettyä ihmisluontoa koskevien löytöjen perusteella hän arvioi uusiksi käsityksemme niin politiikasta, sukupuolesta ja lastenhoidosta kuin taiteestakin. Kaikki tämä on tietenkin viihdyttävämpää kuin tieteenfilosofia, mutta rintamalinjojen eri puolilta esitettyjen väitteiden ja vastaväitteiden taustalta löytyy filosofisia käsityksiä tieteen ja todellisuuden luonteesta. Nämä filosofiset oletukset jäävät helposti epäselviksi tai implisiittisiksi; ammattifilosofien mielestä ne ovat yleensä naïiveja. Raatikaisen kirja tarjoaa päivitetyn johdannon ammattifilosofien ajatuksiin ja sen yhtenä päämääränä on epäilemättä selkeyttää ihmistieteissä ja tieteistä esitetyjä filosofisia kannanottoja.

Tieteenfilosofian perusoppimäärä

Raatikaisen teos jakaantuu kolmeen pääosaan. Ensimmäisessä käydään läpi tieteenfilosofiset koulukunnat, joiksi katsotaan klassinen ja looginen positivismi, relativismi ja konstruktivismi ja lopulta tieteellinen realismi. Toinen pääosa käsittelee tulkintaa ja ymmärtämistä. Tämä osa jakaantuu historialliseen esitykseen ja systemaattiseen tarkasteluun. Lyhyeksi jäävässä kolmannessa osassa kysytään tieteen arvonpauuden perään. Yksityiskohtaiset tiedot siitä mitä kirja sisältää ja mitä siitä jää puuttumaan saa, kun käy kirjakaupassa vilkaisemassa sisällys- ja lähde-luetteloita. Nostan seuraavassa valikoivammin esiin muutamia teemoja.

Yhteiskuntatieteissä on usein tapana käyttää sanoja positivismi ja positivismi solvauksina. Raatikainen esittelee lyhyesti klassisen ja loogisen positivismin historiallisina ilmiöinä, ja kertaa sitten syitä miksi juuri kukaan filosofi ei ole tosiasiaa kannattanut niiden oppeja vuosikymmeniin. Ehkä olisi-kin hyvä, jos sivistyneessä keskustelussa luovuttaisiin positivismisyytöksistä samalla tavalla, kuin on luovuttu monista muista epäasiallisista tai loukkaavista puhetavoista. Uudempi loogiseen positivismiin kohdistunut tutkimus on kuitenkin haastanut oppikirjojen kuvaa tästäkin liikkeestä, jo-

ten ehkä pian alkaa taas ilmestyä esiin tutkijoita, jotka ovat positivistieja ja ylöpeitä siitä. Tämä tutkimus on auttanut ymmärtämään liikkeen filosofista rikkautta, kuten esimerkiksi Carnapin filosofian kantilaisia ulottuvuuksia, ja tuonut esiin positivistien laajempia yhteiskunnallisia näkemyksiä ja kytkentöjä. Raatikaisen kirjassa onkin tavallaan pettymys, että positivismien käsittely oikeastaan tyytyy toistamaan uskollisesti kaikista johdantoteoksista tutun aineksen. Klassisella positivismilla puolestaan oli selkeä yhteys valistuksen kaksijakoiseen perintöön, joka korosti toisaalta ihmisen autonomisuutta, toisaalta Uuden Tieteen maailmankuvaa. Positivismin omaksuma tietoisuus ja osin ylimitoitettut antipositivistiset reaktiot tulisivat ymmärrettävämmiksi valistukseen sisältyvien ristiriitojen viitekehityksessä. Raatikaisen mielenkiinto on kuitenkin muualla, ja ihmistieteiden filosofiaa koskevat käsitykset jäävät suurelta osin liittämättä yhteiskuntafilosofisiin käsityksiin.

Tämä ei ole tieteenfilosofian oppikirjassa tavatonta. Erikoisemmalta tuntuu, että itse tieteenhistoria näyttelee varsin pientä roolia tarinassa. Tämä seikka tulee vastaan kohdissa, joissa Raatikainen käsittelee behaviorismia, materialismia ja reduktionismia. Jaksossa käydään läpi joitakin filosofisia vasta-argumentteja äärikantoja vastaan, kuten Putnamin ajatuskoe superspartalaisista, mutta joitakin Chomskya koskevia huomioita lukuunottamatta, emme kuule mitään esimerkiksi kognitiivisesta vallankumouksesta psykologiassa ja kielitieteessä. Kirjan alussa lukijalle kerrotaan, että asioita tullaan käsittelemään uusimman filosofisen tietämyksen valossa. Kun Raatikainen ottaa itse kantaa ei-reduktiivisen materialismin ja ontologisesti ymmärretyn emergentismin puolesta, tuntuu uusin filosofinen tietämys tarkoittavan suunnilleen sellaista positiota, jota näkyvät suomalaisfilosofit kuten Ilkka Niiniluoto ja Sami Pihlström ovat kannattaneet. Useammassakin kohdassa lukijalle kerrotaan, että tietyt näkemykset ovat järkeviä, mutta varsinaisten argumenttien esittäminen jää suurimmaksi osaksi ammatillisempiin yhteyksiin.

Esimerkiksi tästä taipumuksesta käy reduktionismikritiikin yhteydessä esitelty emergentistinen ontologia.

Lukijalle ei juurikaan kerrota, kuinka kiistanalaisia kysymyksiä aiheeseen liittyy. Olisi kiinnostavaa lukea enemmän siitä, millä perusteella todellisuuden tasot asetetaan hierarkiseen järjestykseen, ja kuinka vältetään tasojen kausaalista vuorovaikutuksesta syntyvät ongelmat. Ovatko esimerkiksi psykologian tutkimat ilmiöt perustavammalla tasolla kuin sosiologian tutkimat ilmiöt, ja mitä tämä alempien ja ylempien tasojen metafora oikeastaan missäkin yhteydessä pitää sisällään? Ehkä psykologisen todellisuuden olemassaolo nähdään välttämättömäksi ehdoksi sosiaalisen todellisuuden olemassaololle. Vastaväite kuuluisi, että monet sosiaaliset eläimet jotka antavat vähän syytä olettaa mentaalista elämän läsnäoloa, tuntuvat rakentavan monimutkaisia yhteiskuntia ja kommunikaatiojärjestelmiä. Vastaväitteen voi määrittellä pois, sillä ei-inhimillisten eläinten tutkimustahan nimitetään sosiobiologiaksi, ei sosiologiaksi. Mutta jopa monet ihmiskognition tutkijat ajattelevat, että olimme sosiaalisia ensin, ajattelijoita vasta myöhemmin. Entä kuinka todellisuuden tasot indviduoidaan? Sijaitsevatko esimerkiksi sosiologia ja taloustiede samalla vai eri tasoilla? Viimeisimmän filosofisen tietämyksen valossa nämä ovat suuria kiistakysymyksiä. Kun Raatikainen kerran ottaa kantaa, hän voisi tarjota hieman enemmän argumentteja. Pалаan tähän kysymykseen vielä lyhyesti arvioni lopussa.

Analyttisesti suuntautuneiden filosofien keskuudessa relativismi nähdään usein sellaiseksi keskeiseksi ongelmaksi, jonka kumoamiseen käytetään paljon panoksia. Kuten Raatikainenkin tuo esiin, on usein epäselvää kuinka voimakkaita relativistisia kantoja kirjallisuudessa tosiasiaa esitetään, sillä eri vahvuisia teesejä ei voida erottaa toisistaan. Raatikainen tuo ansiokkaasti esiin syyt, miksi vahvat relativismin versiot ovat epäuskottavia, ja miksi totuuden ja tiedon käsitteiden omintakeisista uudelleenmäärittelyistä seuraavat väittämät ovat paljon latteampia kuin miltä alunperin näyttävät. Jos sana totuus määritelläänkin siksi mielipiteeksi, joka hyväksytään totena, se varmasti on suhteellinen, mutta tämä ei ole erityisen mielenkiintoinen totuus. Onko vahva

relativismi kuitenkaan sellainen ongelma miksi ajatuskokeisiin tottunut filosofinen kirjallisuus sen esittää, ja näyttelee relativismi kovin tärkeää roolia ihmistieteellisen tutkimuksen arjessa? Raatikaisen kanta näyttää olevan, että relativismi ei jää harmittomien ajatusleikkien tasolle, ja tästä hän tarjoaa esimerkiksi fundamentalisteja, jotka ovat ajaneet kreationismia koulujen opetukseen evoluutioteorian rinnalle siteeraamalla Paul Feyerabendin auktoriteettia. Esimerkki on sinänsä mielenkiintoinen, että usein relativististen tai jyrkästi konstruktionististen oppien suosio on ollut suurta akateemisen vasemmiston piirissä, sillä kaiken suhteellisuuden ja progressiivisen politiikan välillä on oltu näkevinään jonkinlainen yhteys. Mutta mikään ei tietenkään estä regressiivisen politiikan kannattajia käyttämästä samoja aseita.

Raatikainen puolustaa kriittistä tieteellistä realismia järkevimpänä kantana, ja onkin sitä esitellessään selkeästi vahvoilla. Puutun kuitenkin yhteen asiaan, joka liittyy osittain teoksen pyrkimykseen toimia oppikirjana joka ei oleta tieteenfilosofiaa esitetoja, toisaalta kohdeyleisöön. Tieteenfilosofia oppeja läpikäydessään Raatikainen kyllä tarjoaa jonkin verran valaisevia esimerkkejä, mutta ei yleensä sen syvemmin pohdi kuinka nämä liittyisivät erityisesti yhteiskunnallisen tai muun ihmistutkimuksen parissa esiintyviin kysymyksiin. Olisi varmasti liikaa vaadittu odottaa yksityiskohtaisia tapaustutkimuksia. Kuitenkin tämän päivän mielenkiintoisin tieteenfilosofia on siirtynyt täysin yleisfilosofiselta tasolta kohti mielenkiintoisten tapausten erityispiirteiden tarkastelua. Raatikaisen yleinen realismin puolustus ei juuri vetoa tapauksiin tai kiistoihin, jotka olisivat ihmistutkimuksen harastajille tai opiskelijoille tuttuja. Sen sijaan sellaiset argumentit kuin pessimistinen meta-induktio ja ihmeargumentti juostaan nopeasti läpi. Ne pikemminkin mainitaan kuin kuvaillaan tarpeeksi yksityiskohtaisesti, jotta relevanttia kirjallisuutta tuntematon lukija pystyisi itse arvioimaan niitä. Tällaisina hetkinä kirja muistuttaa hieman liikaa yliopiston perusopinnoista tuttuja kalvosulkeita, eikä anna riittäviä eväitä yksin liikkeellä olevalle lukijalle.

Ymmärtäminen, tulkinta ja arvot

Kirjan mielenkiintoisin osio on ymmärtävän ihmistieteen arviointiin keskittyvä jakso. Ihmistieteiden tarkoitukseksi ja menetelmäksi esitetään usein toimijan tai yhteisön ymmärtämistä tämän omasta näkökulmasta, ikäänkuin tutkimuskohteen subjektiivisen maailman jakamista. Toisaalta ihmistieteiden ja luonnontieteiden olemuksellista eroa on pyritty perustelemaan ymmärtämisen vaatimukseen vetoamalla. Raatikainen käy läpi eri merkityksiä joita ymmärtämisen, tulkinnan ja merkityksen käsitteillä on, sekä tarkastelee niitä tunnusmerkkejä joiden on katsottu erottavan luonnontieteet ihmistutkimuksesta. Raatikaisen käsittelyssä kuva luonnontieteistä ei olekaan olemuksellisesti erilainen kuin kuva ihmistieteistä. Hän näyttää, kuinka ymmärtävää otetta puolustavat argumentit usein lipsuvat yhdestä merkityksestä toiseen, niin että maltillisempaa kantaa tukevan argumentin kuvitellaankin tukevan radikaalimpaa johtopäätöstä. Tällaisissa yhteyksissä analyttiseen tieteenfilosofiaan kuuluva täsmällisyys onkin valttia. Koko kirjan keskeiseksi opetuksiksi voisi ajatella, että metodologiset, epistemologiset ja ontologiset kannanotot tulee esittää ja perustella tarpeeksi selkeästi, jotta niiden pohjalta voi käydä mielekästä keskustelua. Niinpä Raatikainen arvostelee mm. jyrkkää ymmärtävää metodologiaa historiantutkimuksessa. Sen sietämätön rajoittavuus käy hyvin selväksi esimerkkien kautta. Tulkintaa koskevassa osiossa Raatikainen hylkää suopeuden periaatteen selitettävyyden periaatteen hyväksi, esittäen samalla osuvaa kritiikkiä Donald Davidsonin vaikutusvaltaisia ajatuksia kohtaan. Tieteen arvojen erittely on myös hyödyllinen, ja odotetusti meille tarjotaan perustutkimuksen objektiivisuuden ja arvovapauden mahdollisuuden puolustus.

Lopuksi

Kun ihmistutkimus on kiistojen kohteena, kyseessä ovat usein vakiintuneiden tieteiden välisten rajojen ylittämiset. Esimerkiksi psykologia tutkii ihmistä, mutta seisoo jo nykyään toi-

sella jalallaan luonnontieteen puolella. Myös moraalisisissa ja yhteiskunnallisissa kysymyksissä luonto, ihminen luonnonoliona ja ihminen kulttuurioliona kietoutuvat monimutkaisilla tavoilla yhteen. Siksi Raatikaisen sinänsä asiantuntevassa ja hyvin kirjoitetussa kirjassa jää hieman harmittamaan, että rajanvetokysymykset tunnutaan ratkaisevan hieman nopealla ontologisella väitteellä, jonka mukaan ihmis- ja luonnontieteet tutkivat todellisuuden ”eri puolia ja kerroksia” (41). Tämä ei sano oikeastaan mitään. Joku voi lukea sen niin, että kaikilla akateemisilla lokeroilla on oma todellisuuden kerroksensa josta huolehtia. Mielenkiintoisimmat ja intohimoja eniten herättävät kysymykset kuitenkin nousevat esiin kun eri alojen tutkijat törmäävät siihen faktaan, että pelkkä oman alan sisällä syntyneiden teorioiden ja käsitteiden soveltaminen ei riitä, vaan että myös muilla tieteenaloilla tapahtunut kehitys vaatii huomiota. Raatikainen tarjoaa tästä itse hyviä esimerkkejä viitatessaan esimerkiksi sääolosuhteiden merkitykseen historiallisten tapahtumien ymmärtämisessä.

Matti Järvinen